

Маргарита Редько

*Київський національний університет технологій та дизайну,
Україна*

ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРА ЯК ОБ'ЄКТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Margarita Redko

Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

ESTABLISHING OF A CLUSTER AS SCIENTIFIC RESEARCH OBJECT

In modern economy, despite numerous works of foreign and local scientists devoted to clusters' study there is an unclear definition of "cluster" and the complexity for identification of its limits in space. Moreover, there is no comprehensive research on clusterization of economy. By-turn, the relevance of clusters in modern Ukraine is conditioned by significant gap between macro- and micro-levels of national economic system appeared in the result of deny from industrial planning, collapse of sectoral and intra-sectoral connections system and degradation of territorial industrial complexes. The article aims to systematize scientific views on the creation of clusters within the framework of various economic theories and concepts in order to establish a unified national strategy of economy clusterization in crisis conditions.

Key words: cluster, clusterization of economy, socioeconomic growth, national strategy of economy clusterization.

Постановка проблеми. В сучасній економіці, не дивлячись на наявність чисельних робіт зарубіжних та вітчизняних вчених, які присвячені дослідженням кластерів не існує остаточного визначення цього поняття. Крім того не існує комплексних досліджень, які стосуються кластеризації економіки. У зв'язку з цим виникає потреба в систематизації наукових поглядів щодо утворення кластерів в рамках різних економічних теорій та концепцій.

Мета статті. Нині перед регіонами України гостро постало питання щодо інноваційного розвитку та побудови когнітивної економіки, яка базується на знаннях та передбачає переміщення інтелектуальних центрів на території стійкого економічного зростання та суспільного прогресу. Новітнім шляхом таких трансформацій та виходу на вищий рівень світових господарських взаємовідносин є формування кластерної стратегії управління економічним розвитком, оскільки це є найперспективніший метод підвищення рівня конкурентоспроможності економіки регіонів, і як результат країни в цілому.

В свою чергу актуальність кластерів в сучасній Україні обумовлена значним розривом між макро- та мікро- рівнями вітчизняної економічної системи, які виникли внаслідок відмови від промислового планування, розпаду системи галузевих та міжгалузевих зв'язків та деградацією територіально-виробничих комплексів.

Стан дослідження. Наукові праці таких зарубіжних та українських вчених як, А. Льоша, У. Айзарда, М. Портера, М. Енрайта, С.І. Соколенка, В.М. Геєця, В.І. Чужикова, Н.М. Внукової, О.М. Тищенко дають змогу сформуванню та повністю розкрити суть поняття «кластер» та використання кластерного підходу для вирішення економічних задач. Однак, для того щоб використовувати кластерний підхід в українських реаліях необхідно дослідити кластерну методіку для економічних систем, що функціонують в умовах зовнішніх інтеграційних процесів та внутрішньої соціально-політичної кризи, що супроводжується втратою територій та суб'єктів господарювання. Науковцями ще не достатньо розкрито питання кластеризації економіки в умовах трансформаційних та глобалізаційних процесів, які відбуваються в світі.

Постановка завдання. Стаття покликана систематизувати наукові погляди щодо утворення кластерів в рамках різних економічних теорій та концепцій, задля формування єдиної національної стратегії кластеризації економіки в кризових умовах.

Виклад основних положень. Паростки майбутньої теорії кластерів проглядаються в роботах Августа Льоша¹ і Уолтера Айзарда² з регіональної економіки. Слово кластер походить від англійського *cluster* і має кілька значень: кисть, гроно, пучок, рій; накопичення, концентрація; група. В рамках неокласичної теорії А. Льошом вивчалися теоретичні проблеми розміщення господарства. Його заслуга полягає в розгляді економічного простору не на рівні окремих підприємств і поселень, а на рівні економічних регіонів. А. Льош детально вивчив причини виникнення міст на основі великих підприємств (за рахунок внутрішньої економії на масштабах виробництва), скупчення однорідних підприємств (що є аналогом сучасних кластерів), агломерації різнорідних підприємств (аналог сучасних промислових районів різного типу)³. Регіональний економічний простір розглядався науковцем як ринок з межами, обумовленими міжрегіональною конкуренцією. У. Айзард присвятив свої дослідження («Розміщення і економіка простору», 1956р.) вирішенню проблем розміщення промислових комплексів шляхом запобігання регіональних конфліктів на основі узгодження наявних інтересів. Дослідження А. Льоша і У. Айзарда дозволили пояснити важливість формування кластерів, що згодом лягли в основу кластерних концепцій М. Портера та М. Енрайта.

Причини формування економічних організацій кластерного типу на різних рівнях були досліджені Рональдом Коузом (теорія фірми), Йозефом Шумпетером (динаміка конкуренції), Франсуа Перру (теорія «полюсів зростання» або «полюсів розвитку»). Ними обґрунтована необхідність створення зон, полюсів зростання, фільтер з метою мінімізації витрат і поглиблення спеціалізації створюючих їх компаній, що досягаються за рахунок розширення ринку збуту і зростання переваг від близькості до споживачів і постачальників. Крім того, дослідниками показано, що географічна концентрація промислової діяльності в рамках окремих кластерів позитивно впливає на інноваційність і конкурентоспроможність як підприємств, так і територіальних дислокацій. Вищезазначені теорії економічного розвитку являються свого роду історичними та теоретичними передумовами розвитку кластерної теорії.

В середині ХХ століття взаємопов'язаність регіонального простору, економічних агентів та інновацій отримали ясність в роботі Ф. Перру «Економічний простір: теорія і застосування» (1950)⁴, в якій автор привертає увагу до регіонального розвитку своєю концепцією «полюсів зростання». В її основі лежить відкритий вченим ефект домінування, який показує, що для розуміння економічного зростання, необхідно зосередитися на ролі «рушійних галузей», тобто таких галузей, які домінують в силу свого розміру, великої ринкової сили або ролі провідного виробника інновацій. Рушійні галузі (або навіть окремі фірми) представляють собою «полюси зростання», які привертають, фокусують та направляють різноманітні економічні ресурси. Таким чином, під полюсами зростання розуміють компактно розміщені галузі або підприємства, які динамічно розвиваються та породжують ланцюгову реакцію виникнення і зростання промислових центрів.

Формування кластерної теорії розпочалося з останньої чверті ХХ ст. і пов'язано з дослідженнями професора Гарвардської школи бізнесу Майкла Портера. В них кластер почали розглядати як один із головних факторів економічного розвитку регіону. М. Портер звернув увагу на те, що найбільш конкурентоспроможні в міжнародних масштабах компанії однієї галузі зазвичай не безсистемно розкидані по різних розвинених державах, а мають властивості концентруватися в одній і тій же країні, а часом навіть в одному і тому ж регіоні країни⁵. У зв'язку з цим, в його роботах вперше досліджуються ознаки утворення індустріальних («Конкурентні переваги нації»⁶) і регіональних («Конкуренція»⁷) кластерів, які можуть впливати на рівень конкурентоспроможності території трьома способами: підвищенням продуктивності компаній в кластері; ініціюванням інновацій; стимулюванням розвитку нових бізнес-напрямоків.

¹ Леш, А. (1959). *Географическое размещение хозяйства*. Москва: Изд-во иностранной литературы.

² Айзард, У. (1998). Некоторые направления регионального развития и сотрудничества и некоторые вопросы в региональной науке, не имеющие ответов. *Региональное развитие и сотрудничество*, 1-2, 46.

³ Пилипенко, И.В. (2007). Конкурентоспособность страны и развитие пространственных форм организации производства в регионах России. *Сборник докладов Седьмых Сократических чтений «Август Леш как философ экономического пространства. К столетию со дня рождения»*, 168.

⁴ Архиреева, С.И., Решетняк, Н.Б. (2003). *История экономических учений*. Харьков: НТУ ХПИ.

⁵ Портер, М. (1993). *Международная конкуренция*. Москва: Международные отношения.

⁶ Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. London: Macmillan.

⁷ Porter, M.E. (1998). *On Competitive*. Harvard Business School Press.

Досліджуючи критерії та ознаки конкурентоспроможності економічних суб'єктів більш ніж 100 галузей різних держав, М. Портер визначив (1990 р.), що кластери – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (університетів, агентств зі стандартизації, торгових об'єднань) в певних галузях, які конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу⁵.

Пізніше в 1998р. вчений дав ще одне визначення поняттю кластер і сказав про те, що це географічно близька група взаємодіючих компаній та взаємодіючих інститутів в специфічній області, пов'язана спільностями та взаємодоповненнями¹.

На думку вченого, кластери відображають тенденцію до інтеграції та усупільнення економіки. На цьому будується сучасна теорія економічних перетворень, пов'язана з переходом від індустріального суспільства до глобальної економіки знань. Крім того, кластерну теорію пов'язують з теоріями фірми, інноваційного розвитку, економічного зростання і т.д. Однак, незважаючи на наявність досить масштабних досліджень, присвячених кластерам, в термінологічному і змістовному плані дані структури як і раніше залишаються недостатньо вивченими.

Український вектор економічного розвитку спрямований на співпрацю з західними країнами, та країнами-членами ЄС, економічна політика яких базується на кластеризації та утворенні кластерів у всіх галузях. В сою чергу, політика в Лімбурзі (Нідерланди) і Тампере (Фінляндія) в значній мірі орієнтована на підтримку мережевих взаємодій між учасниками кластера, в Шотландії (володіє великими ресурсами) підтримка мереж також є одним із низки заходів економічної політики. Морський кластер в Норвегії експортує 60% норвезьких морських продуктів, контролює 8-10% світового ринку корабельного устаткування, близько 10% світових торгових марок морських перевезень та 20% світового ринку страхування судноплавства

Кластерна політика у Франції полягає в підтримці проектів, сфокусованих на розвиток специфічних секторів. В якості класичних або традиційно сформованих у світовій практиці інструментів стимулювання інноваційних підприємств, в тому числі і в рамках кластерних промислових систем.

Отже, кластерна стратегія розвитку економіки країн-членів ЄС спрямована на створення кластерів в високотехнологічних та інноваційних галузях економіки, які потребують високоінтелектуального людського капіталу, трудомісткого виробництва, використання новітніх технологій та належного фінансування.

Кластерна політика сприяє розвитку інноваційних процесів та удосконаленню технологічного укладу, конкурентоспроможності підприємств, регіонів та національної економіки в цілому, що призводить до покращення якості життя та стабільного політичного клімату в країні. У зв'язку з цим здійснено аналіз наукових праць вітчизняних вчених щодо їх визначення поняття «кластер» (Табл.1).

За своєю природою кластер є моделлю об'єднання однорідних елементів в систему, яка сприяє розширенню ринкового світогляду та відповідності господарським реаліям сучасності української економіки.

Поняття «кластер» не є новаторським в Україні, оскільки за радянських часів досить тривалий час існували та розвивалися територіально-виробничі комплекси (ТВК). ТВК – це поєднання підприємств та установ на певній території, ефективність праці якого досягається за рахунок скорочення транспортних витрат, раціонального використання місцевих ресурсів, створення оптимальних умов для галузевого планування та управління.

Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що кластери та ТВК мають багато схожих ознак, але сучасні економічні умови вимагають нових підходів до організації господарської діяльності, інноваційності та відповідності світовим тенденціям.

За своєю природою кластер є моделлю об'єднання однорідних елементів в систему, яка сприяє розширенню ринкового світогляду та відповідності господарським реаліям сучасності української економіки.

¹ Портер, М. (2003). *Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів*. Київ.

Визначення сутності дефініції «кластер» у вітчизняній економічній науці

Автор	Рік	Зміст поняття
1	2	3
Безвущко Є.	1999	Кластер – це об'єднання за територіальною ознакою схожих, пов'язаних між собою, взаємодоповнюючих підприємств, яке дає змогу кожному підприємству вигравати від ефекту масштабу так само, як у формальному об'єднанні, але при цьому зберігається вже вироблена гнучкість окремих підприємств.
Войнаренко М.П. ¹	2000	Кластер – це територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону.
Чужиков В. І. ²	2001	Кластер – конкурентоспроможна організаційна форма територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацією видатків у порівняно подібних галузях.
Семенов Г.А. та Богма О.С.	2006	Кластер – це добровільне об'єднання підприємств і підприємців не обов'язково однієї галузі, які взаємопов'язані між собою та доповнюють одне одного, з постачальниками, споживачами, науковими інститутами, суспільними організаціями та органами влади, які пов'язані спільними цілями та здатні разом вирішувати складні питання, котрі не можуть вирішити поодиночки.
Геєць В.М. та Семиноженко В.П.	2006	Кластер – це сукупність різних юридичних осіб, пов'язаних партнерськими відносинами по всьому технологічному ланцюжку, – від видобутку сировини до споживання продукції і послуг.
Федоренко В.Г., Гойко А.Ф. та Джабейло В.Б.	2007	Кластер – це мережа незалежних виробничих або сервісних фірм (включаючи їхніх постачальників), творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), що зв'язують ринкові інститути (брокери, консультанти) і споживачів, взаємодіючих один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості та мають географічну близькість.
Гуменюк О.Г.	2007	Кластер інноваційної активності – це сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу й у визначеному економічному просторі.
Внукова Н.М.	2007	Кластер – це добровільне партнерське об'єднання за територіальною ознакою виробників товарів з постачальниками та іншими інститутами, спрямоване на одержання сукупної економічної вигоди на основі комплексного задоволення своїх виробничих вимог та запитів споживачів.
Пилипенко І.В. ³	2007	Група географічно сконцентрованих компаній з однієї або суміжних галузей і підтримуючих їх інститутів, розташованих в певному регіоні, які виробляють подібну або взаємодоповнюючу продукцію.

¹ Войнаренко, М.П. (2007). Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг. *Вісник ДІТБ*, 11, 13-19.

² Чужиков, В.І. (2001). Кластери як об'єкт державного регулювання. *Вісник УАДУ*, 4, 160-167.

³ Пилипенко, І.В. (2007). Кластерная политика в России. *Общество и экономика*, 8, 28-64.

1	2	3
Соколенко С.І	2008	Виробничий кластер – це група економічно пов'язаних фірм та інших юридичних осіб, розташованих поруч, завдяки чому вони спільно отримують виробничі переваги.
Бойко М.	2008	Кластери – сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних стратегічних економічних суб'єктів, спеціалізованих постачальників, а також пов'язаних з їхньою діяльністю підприємств, що конкурують, але разом з тим проводять узгоджувальну політику щодо задоволення потреб цільових споживачів.
Соколенко С.І. ¹	2008	Кластер – це спілка, союз економічних, щільно пов'язаних і територіально близько розміщених компаній, які сприяють спільному розвитку і зростанню конкурентоздатності кожної з них. Це неформальні об'єднання фірм-лідерів із середніми і малими підприємствами, розробниками технологій, необхідними ринковими інститутами та споживачами і постачальниками, що взаємодіють між собою в межах єдиного ланцюга створення додаткової вартості. Важливо те, що всі вони зосереджені на обмеженій території для здійснення спільної діяльності в процесі виробництва і постачання визначеного типу продукції і послуг.
Семенова Н.Н. ²	2009	Кластер – це сукупність фірм та інших організацій, пов'язаних в певній виробничій сфері.
Ковальова Ю.М. ³	2009	Це локалізована територіально-виробнича форма інтеграції взаємодіючих суб'єктів господарювання, банківського, приватного сектора, освітніх закладів, органів влади та суміжних, допоміжних, інноваційних підприємств, що характеризуються виробництвом конкурентоздатних товарів або послуг, наявності погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера, на якій вона перебуває, що має істотну соціально-економічну значимість для регіону.
Тищенко О.М. ⁴	2010	Кластер – це територіально-галузеве, конкуренто-координаційне об'єднання підприємницьких структур, громадських організацій і наукових установ, що забезпечує конкурентні позиції на мезо-, макро- та мегарівнях.

Джерело: доповнено автором з урахуванням⁵

Висновки. У статті обґрунтовано, що, незважаючи на наявність чисельних праць зарубіжних і вітчизняних фахівців щодо формування кластерів, не існує комплексних досліджень з розвитку наукових концепцій кластеризації економіки. У зв'язку з цим встановлена еволюція поглядів на феномен кластеризації економіки.

Однією з основних проблем кластерної теорії є нечіткість визначення «кластеру» і складність виявлення його меж у просторі. Для уточнення економічної сутності поняття «кластер» використані категоріальний аналіз, та співвідношення споріднених понять. Проведені дослідження дозволили виділити специфічні риси, характерні для економічних кластерів:

1) географічна концентрація і / або функціональна взаємопов'язаність учасників (країнових і просторовий критерії);

¹ Соколенко, С.І. (2008). Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів. *Блог Станіслава Соколенка: Внедря кластерную модель в украинских регионах*. <<http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovyj-i-nacionalnyj-dosvid-formuvannya-innovacijnix-klasteriv/>>.

² Семенова, Н.Н. (2009). *Наука как фактор глобализации*. Москва: Логос.

³ Ковальова, Ю.М. (2011). *Управління розвитком регіональної економіки на основі формування кластерів*. Донецьк.

⁴ Тищенко, О.М. (2010). Кластер як вектор розвитку економіки: організація, сутність і концепції. *Теоретичні та прикладні питання економіки, вип. 21*, 74-80.

⁵ Коваленко, Н.Н. (2010). Теоретичні підходи зарубіжних та українських учених до визначення поняття «кластер». *Вісник Запорізького національного університету, 1(5)*, 11-19.

2) спеціалізація фірм-суб'єктів кластера (функціональний критерій); 3) конкуренція і кооперація;

4) ресурсна, інформаційна та інфраструктурна, інноваційна зв'язаність учасників кластера;

5) соціальна обумовленість;

6) особливий життєвий цикл кластера.

З урахуванням вище викладеного, під кластером нами пропонується розуміти: пов'язані в рамках єдиного господарства компанії, орієнтовані на виробництво однорідного продукту (послуги) на умовах кооперації і соконкуренції, які отримують вигоди зі специфічних активів, спільного розташування і соціальної вбудованості в економіку території. Така організація простору характеризується як кластерна стратегія, що визначає нові функції регіону, нові механізми участі державних структур у соціально-економічному розвитку територій.

References:

1. Losch, A. (1959). Geograficheskoe razmeshhenie hozjajstva [Geographical location of the economy]. *Izdatelstvo inostrannoj literatury – Publishing house of foreign literature*, 456 [in Russian].
2. Isard, W. (1998). Nekotorye napravlenija regional'nogo razvitija i sotrudnichestva i nekotorye voprosy v regional'noj nauke, ne imejushhie otvetov [Some areas of regional development and cooperation and some issues in regional science that do not have answers]. *Regional'noe razvitie i sotrudnichestvo* [Regional development and cooperation], no. 1-2, 46. [in Russian].
3. Pylypenko, I.V. (2007). Konkurentosposobnost strany I razvitiye prostranstvennyh form organizacii proizvodstva v regionah Rosii [Competitiveness of the country and development of spatial forms of production organization in the regions of Russia]. *Sbornik dokladov Sed'myh Sokraticeskikh chtenij* [Collection of reports of the Seventh Socratic Readings], 160-200. [in Russian].
4. Reshetnyak, N.B., Arhiyereeva, S.I. (2003). *Istorija jekonomicheskikh uchenij* [History of Economic Thought]. Kharkiv: NTU HPI, 160-200 [in Russian].
5. Porter, M. (1993). *Mezhdunarodnaja konkurencija* [International competition]. Moscow. [in Russian].
6. Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. London: Macmillan.
7. Porter, M.E. (1998). *On Competitive*. Harvard Business School Press.
8. Porter, M. (2003). *Strategiya konkurencii* [The strategy of competition]. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Vojnarenko, M.P. (2007). Klasterni modeli obiednannia pidpriemnytskykh struktur u turystychnij haluzi ta sferi rozvah [Clustered models of the architecture of tourist structures in tourist areas]. *Visnyk DITB* [The Bulletin of DITB] [in Ukrainian].
10. Chuzhykov, V.I. (2001). Klastery yak obyekt derzhavnogo reguljuvannja [Clusters as an object of state regulation]. *Visnyk UADU* [The Bulletin of NASM], no. 4, 160-167 [in Ukrainian].
11. Pylypenko, I.V. (2007). Klasternaja politika v Rossii [Cluster Policy in Russia]. *Obshhestvo i jekonomika* [Society and Economy], no. 8, 28-64 [in Russian].
12. Semenova, N.N. (2009). *Nauka kak faktor globalizacii* [Science as a factor of globalization]. Moscow: Logos, 517 [in Russian].
13. Kovalova, Ju.M. (2011). *Upravlinnja rozvitkom regionalnoi ekonomiki na osnovi formuvannja klasteriv* [Managing the development of the regional economy on the basis of the formation of the clusters]. Donetsk [in Ukrainian].
14. Tishhenko, O.M. (2010). Klaster jak vektor rozvitku ekonomiki: organizacija, sutnist i koncepcii [Cluster as a vector of economic development, organization, nature and concept]. *Teoretichni ta prikladni pitannja ekonomiki* [Theoretical and applied economics], no. 21, 74-80. [in Ukrainian].
15. Kovalenko, N.N. (2010). Teoretichni pidhodi zarubizhnih ta ukraïnskikh uchenih do viznachennja ponjattja «klaster» [Theoretical approaches of foreign and Ukrainian scientists to the definition of "cluster"]. *Visnik Zaporiz'kogo nac. Universitetu* [Bulletin of Zaporizhzhya national university], no. 1(5), 11-19 [in Ukrainian].